

translation deformations found in the Ukrainian translation is a compulsory result of the practice of secondary translation partly applied by A. Nemirova.

Key words: literary translations, fantasy, Tolkien, translation deformations, secondary translation.

Стаття надійшла до редколегії
31.03.2014 р.

УДК 81'373.2

Володимир Мозговий

Зумовленість перекладу власних назв правовою значущістю об'єктів номінації

У статті розглянуто методику перекладу різних розрядів онімної лексики з російської на українську мову, яка має враховувати права власника імені, соціально-правову значущість об'єктів номінації, особливості мовних систем й однаковість підходів до їхньої передачі в споріднених пропріальних культурах. З урахуванням цієї методики запропоновано найбільш показові приклади можливого перекладу власних назв і проаналізовано причини наявних помилок у сучасних номінативних презентаціях.

Ключові слова: власна назва, переклад, розряди власних назв, об'єкт номінації, право на ім'я.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема перекладу власних назв має давню історію свого мовного розв'язання [4], але в реаліях сьогодення вона захопила не лише науковий світ вузького кола мовознавців, а й широкий спектр звичаєвого права, за яким будь-яка офіційна особа чи структура залежно від своїх уподобань стали диктувати, коли і як розпоряджатися антропонімічною чи топонімічною «долею» власника імені [1; 2; 3]. Проте звичаєве право не може бути адекватним, якщо воно не враховує юридичний складник різних за характером денотативної інформації об'єктів номінації (головна умова) і специфіку систем мовних систем (опосередкована умова) мови-ономізатора (творця імені) й мови-користувача. Це наочно демонструють перекручення «за бажанням» типу рос. *Дарья* – *Дарина*, рос. *Иосиф* – укр. *Йосип*, рос. *Николай* – – укр. *Микола*, *Миколайович*, рос. *Пикин* – – укр. *Пикин*) або «за традицією» типу рос. *Горловка* – укр. *Горлівка*, рос. *Николаев* – укр. *Миколаїв*, рос. *Никольское* – укр. *Микільське*, рос. *Красный Молочник* – укр. *Червоний Молочар*. Вони в реаліях споріднених мов сягають масштабів, за якими власна назва як спосіб фіксації чийєсь власності починає «зраджувати» своїй адресно-інформативній функції і породжує безліч соціально-політичних, культурних і спадкоємно-майнових проблем.

Мета статті – визначити критерії можливого перекладу онімної лексики (повного чи часткового) на рівні споріднених чи контактних мов, які б ґрунтувалися на однаковому підході до них в різних пропріальних культурах, враховували права власника, соціально-правову значущість об'єктів номінації та особливості авторської і контактної мовних систем.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Подвійна природа власних назв (з одного боку, це елемент лексичної системи мови, а з іншого – засіб юридичної ідентифікації власника в різних мовних культурах) передбачає зміну мовних акцентів на правові при офіційній інтерпретації національного й іншомовного онімного простору. Цей висновок має стати основою будь-якої національної політики щодо власних назв, особливо в багатонаціональній державі зі спорідненими пропріальними культурами.

Проте реальна практика функціонування онімної лексики на пострадянському просторі характеризується традиційно підвищеною увагою якщо не до мовної складової різних лінгвосистем (*Константинополь* – *Костянтинопіль*, *Теплогорськ* – *Теплогірськ*, *Одесса* – *Одеса*, *шахта Южно-донбаська* – *Південнодонбаська*, *Анна* – *Ганна*, *Слена* – *Олена*, *Красна площа* – *Червона площа*), то до мовленнєво-індивідуального словотвору в межах розмовного, публіцистичного, художнього стилів (тільки *Вовчику*, *Володимире*, *Ганнуся*, *Сашко* і ніяк не *Вовочка*, *Владимир*, *Аннушка*, *Са-*

шенька чи навпаки), яка не може бути реалізованою в побутовій ситуації повсякденного спілкування, а тим більше в юридично-діловому контексті [6].

Звичайно, оніми як одиниці лексичної системи в певних випадках можуть враховувати мовні процеси (чергування, спрощення, структурно-морфологічну специфіку), але за умови, якщо вони не нав'язуються як безальтернативно обов'язкові. Справжня власна назва – найважливіший атрибутом соціально-правової діяльності з чітко визначеним денотатом, який найчастіше потерпає від прихильників національно-мовних «норм» і суб'єктивних новобудов чи перебудов. Ось чому її як найважливішу категорію права не повинна цікавити безмежна стихія міжмовних варіантів й авторських конотацій, які постійно виникають у мовленні конкретного мовця (*Санкт-Петербург – Ленінград – Петроград – Петербург – Пітер – Северна Пальміра; Олекса – Альоша – Алекс – Альошенька – Олексій; Шарик – Шарко – Шаричек – Двортер'єр – Двіртер'єр*) – формальні зміни під час їхнього документального оформлення можуть виникати лише в межах адекватної передачі інформації про власника імені [6].

Рівень і характер можливого перекладу цих різних за просторовою і міжмовною значущістю пропріальних одиниць визначається об'єктивною потребою в передачі **адресної і/або інформативно-змістовної функції об'єкта номінації** (на відміну від загальних назв, де переклад зумовлений адекватністю передачі **лексичного значення слова**). Дихотомія «лексичне значення слова – адресно-інформативний зміст об'єкта номінації» стає головним критерієм розмежування загальних (ЗН) і власних назв (ВН), за допомогою якого будується ієрархічна послідовність кроків із вибору форм перекладу чи способів передачі різних розрядів онімної лексики:

1. Визначення власника або користувача імені для встановлення сфери поширення їхнього права на власність. За цією діяльнісно-правовою парадигмою всі ВН поділяються на два типи:

А. Індивідуалізовані власні назви, які мають лише нейтрально-денотативну інформативність, пов'язану з ідентифікацією статі, сім'ї, роду, національно-духовної культури або фірмових брендів (*ТОВ «Радуга»*) чи об'єктів матеріальної культури (*автомобіль «Победа»*), представлених, як влучно оцінили їх польські колеги «чужими словами» (*czudzyś!w* – «лапки»). Вони юридично затверджують конкретну особу в особових іменах, по батькові (або в інших формах патроніма), у прізвищах на позначення роду за походженням, ергонімах чи хрематонімах, тому не можуть перекладатися за жодних обставин. В іншому випадку їхній невмотивований переклад (*Антонов – Вінтонів, ООО «Радуга» – ТОВ «Веселка», автомобіль «Победа» – автомобіль «Перемога*) або еквівалентна передача спорідненими мовами імен (*Николай – Микола, Кирилл – Кирило, Екатерина – Катерина* й навпаки: *Микола – Николай, Кирило – Кирилл, Катерина – Екатерина*) є актом перейменування, що вщент руйнує право власника на свою власність (частково це стосується і зоонімів, які мають офіційно зареєстрованого власника). Ось чому приписи щодо передачі російських антропонімів українською мовою [7, с. 637–648] або норми передачі українських імен засобами російської мови не витримують критики [3, с. 119–133].

Б. Суспільно зумовлені ВН, для яких важливим є поширена до громадського, національно-державного чи загальносвітового звучання денотативно-конотативна інформативність (гідроніми, топоніми, хороніми, хрононіми тощо). Найчастіше їхній поділ на основні розряди (астроніми – назви небесних тіл, космоніми – назви зон космічного простору й сузір'їв, фітоніми – назви рослин, хрононіми – назви історичних подій у певних відрізках часу, идеоніми – назви об'єктів духовної культури, хрематоніми – назви об'єктів матеріальної культури та ін.) ґрунтується на їхньому денотативному значенні (який об'єкт вони ідентифікують). Але цього недостатньо для адекватної передачі інформативно-змістовної функції, яка торкається міжнародного та міжмовного правового поля і вимагає повного перекладу компонентів – найчастіше звичайних слів із лексичним значенням:

– у назвах книг, кінофільмів тощо, які інформують будь-якого читача чи глядача про тему твору: рус. серіал *«Звездные войны»* – укр. серіал *«Зоряні війни»* (але: *кінотеатр «Звездочка»*), рус. сказка *«Золушка»* – укр. казка *«Попелюшка»* (але: *дитячий садочок «Золушка»*);

– у назвах національних свят, подій, організацій тощо: *страны Большой Семерки* – країни Великої Сімки; *Большой каньон* – Великий каньйон; *Great Britain* – Великобританія – Велика Британія (у перекладеному компоненті зосереджена інформація про імперію); *Великая Октябрьская социалистическая революция* – Велика Жовтнева соціалістична революція (але: ул. *Октябрьская* – вул. *Октябрьська*); *Красное море* – Червоне море; *Красная Армия* – Червона Армія (але: ул.

Красноармейская – *Красноармійська* або: *Красная площадь* – *Красна площа*); *Донецкий научно-исследовательский угольный институт* – *Донецький науково-дослідний вугільний інститут*; *Дальний Восток* – *Далекий Схід* (але: *Владивосток*); *Южные авиалинии* – *Південні авіалінії* (інформація про напрямок руху літаків); *Северный Ледовитый океан* – *Північний Льодовитий океан* (назва океану й інформація про нього належить усьому світові, але: *Североморськ*) тощо;

– у «меморіальних» назвах вулиць, проспектів, площ, до яких можна додати слово «імені»): *ул. 8 Сентября* – *вул. (імені) 8 Вересня* (але: *ул. Сентябрьская* – *вул. Сентябрська*), *пр-т. Шахтостроителей* – *пр-т (імені) Шахтобудівельників*; *пл. Независимости* – *пл. (імені) Незалежності*; *ул. 250-летия Донбасса* – *вул. (імені) 250-річчя Донбасу*, *ул. Освобождения Донбасса* – *вул. (імені) Визволення Донбасу*.

Ще складніша ситуація, коли в мовленнєвому контексті одна форма може представляти різні денотати, наприклад: рос. *Победа* – укр. *свято Перемоги* (хрононім), але: *автомобіль «Победа»* (хрематонім) чи *фірма «Победа»* (ергонім); рос. *Восток* – укр. *корабель «Восток»* (хрематонім), але: *Далекий Схід* (хоронім). За цих обставин зовсім не зрозуміло, коли ВН перекладати, а коли ні, що спонукає дослідників на пошук інших підстав для перекладу – визначення сфери поширення інформації про об'єкт різними мовами. Так, *Перемога* як свято, а *Схід* як назва сторін світу мають всесвітнє значення з чітко зафіксованим правом на адекватне користування інформацією безмежною кількістю власників у вигляді перекладу, який має передавати лексичне значення відповідної загальної назви. Проте ойконім *Южносахалінськ*, хрематоніми *«Победа»* (автомобіль), *шахта Южнодонецька* або *космічний корабель «Восток»* жодного відношення до напрямку світу не мають, їхній власник обмежений цілком конкретним національним простором, тому вони не можуть підлягати перекладу. Актуальним у цих випадках для визначення мотивів можливого перекладу є вибір іншого шляху.

2. Установлення межі позамовної інформації про первинного або сучасного власника з визначенням формальних елементів у структурі ВН, які вимагають норм формальної передачі фонетико-графічних чи структурних особливостей (як правило, це ВН першого типу), або дотримання специфічних норм перекладу (найчастіше це ВН другого типу). Для власних назв першого типу офіційно визнана позамовна інформація при її передачі засобами іншої мови не може перетинати: а) межі права конкретного власника на ім'я (антропоніми); б) кордони певного мовно-національного, виробничо-професійного або адміністративно-політичного утворення (ойконіми, ергоніми, хрематоніми тощо).

А) Можливий характер фонетико-графічних змін в антропонімах повинен підтверджувати тезу про їхню залежність від денотативної зв'язаності суб'єкта номінації з його правом на таку мовну форму, яка не суперечить зашифрованій в імені інформації про сімейну або родову належність до певної національно-культурної спільності (так здійснюється перехід фонетико-графічних процесів у фононімно-графоніми [5]):

– *Раиса* – *Райса* (зміна [і] на [йі] в українському варіанті імені передає слов'янську ідентифікацію носія, тобто належить до фононімних процесів);

– *Юрьевич* – *Юрійович*, *Ивановна* – *Іванівна*, *Николай* – *Ніколай* – *Николайович*, *Микола* – *Миколович*, *Миколай* – *Миколайович* (в українському правовому контексті в патронімах треба точно передавати право на спадщину від батьків з іменами *Юрій*, *Іван*, *Ніколай* або *Микола* чи *Миколай*, які перетворюються на морфоніми; при цьому фонетичні чергування в суфіксах *евич-* – *ович-* і *овн-* – *івн* не руйнують первинного власника імені, а відтак лише додають інформацію про сина чи дочку);

– *Юрьев* – *Юр'єв* (1. Фонетичні чергування і спрощення *юр-* *-юрій-* і *єв-* *-їв-* неприпустимі, оскільки йдеться про фононіми чи морфоніми – родове прізвище, а не ім'я батька; 2. Заміна графоніма *ь* на апостроф точно передає тверде звучання звука [p];)

– *Кратт* – *Кратт*, *Шмидт* – *Шмідт*; *Геннадий* – *Геннадій*, *Алла* – *Алла*, *Буденный* – *Будьонний* (графонімна «стійкість» *-тт-*, *-дт-*, *-нн-* несе денотативну інформацію про національне походження родових прізвищ або слов'янську ідентифікацію іншомовних за походженням коренів *ген-* + *-надія*; *алла-* на відміну від *ала-* – «римська кіннота»).

Б) У споріднених мовах, коли деякі структурні компоненти ВН (передусім в ойконімах) зрозумілі за лексичним значенням і несуть позамовну інформацію в обох мовах, їхній переклад фонетико-графічного «малюнка» цілком умотивований, якщо «ні», то йдеться лише про фононімно-графонімну передачу звуків або структурні зміни у структурі ВН:

– міста: рос. *Углегорск, Теплогорск, Славянск, Мариуполь, Святогорск, Слав'янск, Пятигорск, Тернополь, Красный Молочник, Голубой Залив* – укр. *Вуглегорськ, (город, у якому видобувається вугілля), Теплогорськ (город із тепловою електростанцією), Славянськ (місто «слави» в Росії), Мариуполь (грецький поліс на честь Марії) але: Святогірськ (монастир на Святих горах), Слов'янськ (місто слов'ян в Україні), П'ятигірськ (п'ять гір), Тернопіль (тернове поле, тернопілля), Красний Молочник – «красивий» (а не Червоний Молочар – із червоним обличчям?), Голубий Залив (а не Блакитна затока);*

– рус. *Южносахалинск, шахта Южнодонбасская, Горловка, Николаев, Одесса, Никольское, Кронштадт* – *Южносахалінськ, шахта Южнодонбаська* (переклад кореня *южн-* неможливий, оскільки в такому разі власна назва змінює адресну функцію, проте суфікс *-ськ-* передає особливості м'якої української вимови, графічні зміни *-сс-* на *-с-* і коротка форма прикметника із закінченням *-а* не зачіпають інформації про Донбас), *Горловка* (особливості побутової вимови, що змінює суфікс *-ов-* на *-ів-*, неприпустима в офіційному контексті, який повинен зберігати право первинного власника на прізвище *Горлов*), *Николаїв* (заміна суфікса *-ев* на *-ів* вмотивована, оскільки вона не зачіпає інформації про первинного власника – імператора *Николая I*, а не *Миколи*), *Одесса* (побутова вимова *Одеса* не повинна фіксуватися в офіційній назві *Одесса*, яка відповідним графонімом передає інформацію про походження назви міста: від грецьк. *одессос-* – «дорога до моря»), *Никольське* (від назви *Никольська церква*, а не *Микільська*), *Кронштадт* (графонім *-дт-* інформує про німецьке походження назви міста, а не англійського штату).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, методика передачі або перекладу основних розрядів онімної лексики спорідненими мовами повинна враховувати права власника або власників імені, соціально-правову значущість об'єктів номінації, особливості мовних систем користувачів правової інформації і однаковість підходів до їхнього функціонування в різних пропріальних культурах. Для визначення межі можливих змін у лексико-семантичному, фонетико-графічному й морфолого-орфографічному «малюнку» власної назви треба починати з виділення в її структурі специфічних онімно-мовних одиниць – фононімів, графонімів, морфонімів, здатних зберігати й адекватно передавати правову інформацію про первинного або сучасного власника різними мовами (передусім контактними).

Джерела та література

1. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович – М. : Р. Валент, 2001. – 200 с.
2. Гиляревский Р. С. Иностранные имена в русском тексте / Р. С. Гиляревский, Б. А. Старостин – М. : Междунар. отношения, 1978. – 239 с.
3. Горпинич В. О., Антонюк Т. Р. Українські власні назви в російській мові (правила перекладу, словотвору, словозміни, правопису) : навч. посіб. / В. А. Горпинич Т. Р. Антонюк. – Дніпропетровськ : ДДУ – 1998. – 136 с.
4. Григорьев В. В. О правописании в деле русской номенклатуры чужеземных местностей и народов / В. В. Григорьев // Геогр. изв. – 1850. – Вып. 2. – С.175–201.
5. Мозговой В. И. Фононими, морфоними, графоними, або методика передачі власних назв засобами спорідненої мови / В. И. Мозговой // Функциональная лингвистика : сб. науч. работ / Крым. республ. ин-т последиплом. образования ; науч. ред. А. Н. Рудяков – Симферополь, 2010. – Т. 2. – С. 102–104.
6. Мозговой В. И. Правовые горизонты ономастики / В. И. Мозговой // И слово Ваше отзовется / Гуманит. центр «Азбука». – К. : Изд. дом Д. Бураго, 2012. – С. 373–383.
7. Новый російсько-український словник-довідник : близько 65 000 слів / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1996. – 797 с.

Мозговой Владимир. Обусловленность перевода собственных имен правовой значимостью объектов номинации. В статье рассматривается методика передачи основных разрядов онимной лексики с русского на украинский язык, учитывающая права собственника, социально-правовую значимость объектов номинации, особенности языковых систем и единство подходов к их функционированию в разных пропріальних культурах. Определяются пределы возможных изменений в лексико-семантическом, фонетико-графическом и морфолого-орфографическом «рисунке» имени собственного (в данном случае в русско-украинском официальном контексте) на основе выделения в его структуре специфических онимно-языковых единиц – фононимов, графонимов и морфонимов, способных сохранять и адекватно передавать правовую информацию о первичном или современном собственнике в родственных языках. Предлагаются наиболее показательные

примеры возможного перевода собственных имен и анализируются причины ошибок в современных номинативных презентациях

Ключевые слова: имя собственное, перевод, разряды собственных имен, объект номинации, право на имя.

Mozhovi Volodymyr. Conditionality of the Translation of own Names by the Legal Importance of Objects of the Nomination. The author reveals the technique of transfer of the main categories of onym lexicon from Russian into Ukrainian, considering the rights of the owner, the social and legal importance of objects of the nomination, feature of language systems and unity of approaches to their functioning in different proprial cultures. The article defines limits of possible changes in lexico-semantic, phonetic-graphic, morphological and spelling «drawing» of a proper name (in this case in the Russian-Ukrainian official context) on the basis of allocation in its structure of specific onym language units – phononyms, graphonyms and morphonyms, capable to keep and adequately transfer legal information about primary or modern owner in related languages. The most indicative examples of the possible translation of proper names are offered and the reasons of mistakes in modern nominative presentations are analyzed.

Key words: proper name, the translation, categories of proper names, object of the nomination, the right for a name.

Стаття надійшла до редколегії
31.03.2014 р.

УДК 821.161.2-1.03Шевченко

Алла Павлюк,
Оксана Рогач

Творчий спадок Т. Г. Шевченка в перекладах іноземними мовами

Стаття присвячена аналізу перекладів Т. Шевченка іноземними мовами, а також визначенню місця творчості поета в літературному житті Західної та Північно-Західної Європи, окресленню часових, кількісних і якісних параметрів перекладів його творів польською та німецькою мовами, установленню ролі українських перекладачів та письменників у презентації творчості поета іноземній спільноті, виокремленню імен основних зарубіжних перекладачів Т. Шевченка, простеженню важливості фонових знань та їхнього впливу на результати перекладу.

Ключові слова: Шевченко, переклад, фонові знання, національна культура, польськомовний та німецькомовний переклади.

Постановка наукової проблеми та її значення. Упродовж тривалого часу творчий спадок Т. Г. Шевченка становить великий інтерес для літературознавців, істориків, культурологів, етнографів і перекладознавців, адже його твори інформативно вагомі з погляду національної культури та літератури, а також побуту, історії, звичаїв, традицій, вірувань. Для цієї розвідки особливо важливими є дослідження з географії перекладацьких робіт, оскільки саме вони засвідчують популярність і значущість національного митця на міжнародних теренах. Як зазначає відомий вітчизняний мовознавець і перекладач Т. Р. Кияк, «... навіть важко уявити собі, скільки інформації, цілих пластів чужомовної культури, духового багатства втрачала б світова цивілізація у випадку відсутності перекладу як явища» [1, с. 3].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Пропонована розвідка присвячена аналізу перекладів творів Т. Шевченка з огляду на географічні фактори, а також вивчення мовного розмаїття його перекладів з урахуванням професійності їхнього виконання. Серед перекладознавців, роботами яких ми керуємося у своїй роботі, варто назвати В. В. Коптілова, М. Т. Рильського, Р. П. Зорівчак, Т. Р. Кияка, О. Чередниченка та ін. Перспективою подальших досліджень слугуватимуть перекладознавчі аналізи перекладів прозових і поетичних творів Т. Шевченка з урахуванням мовно-особистісних та культурологічних особливостей. Актуальність цього дослідження зумовлена хронологічним параметром та культурними факторами, які пов'язані з тим, що в березні 2014 р. міжнародна спільнота широко відзначала 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка – українського письменника (поета, драматурга, прозаїка), художника (живописця і гравера), громадського та політичного діяча, фольклориста, етнографа. Із 47 років життя 24 поет був у кріпацтві, десять – на засланні, а решту –